Amasya Kentinde Yapılı Çevrenin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme*

Dr. Öğr. Üyesi Atlıhan Onat Karacalı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2688-1304>

İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 29.10.2020

Kabul: 08.11.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Amasya

Yeşilirmak

Yapılı Çevre

Fiziki Çevre

Kentsel Tarih

Mimarlık Tarihi

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.47231>

Öz

Bu çalışmanın amacı, Amasya kentindeki yapılı çevrenin tarihi aşamaları üzerinden bir araştırma ve değerlendirme kurgulamaktır. Bu doğrultuda; önce Amasya kenti hakkında tarihi ve coğrafi bilgi değerlendirilecek, sonra da her dönem ayrıntıları ile analiz edilecektir. Coğrafi açıdan; Amasya, Yeşilirmak üzerindeki dar vadide kurulmuştur. Bu topografya kenti kuzey-güney aksında büyümeye zorlamıştır çünkü doğu ve batı yönlerinde yerleşime elverişsiz dağlar bulunmaktadır. Merkezi aks üzerindeki akarsu da insanları, her iki yakayı birleştirmek için şehir genişledikçe daha fazla sayıda köprü yapmaya zorlamıştır. Tarihi açıdan ise; kentin geçmişini dört ana döneme ayırmak olanaklıdır: (I) İslam öncesi Pontus-Roma-Bizans dönemi, (II) Erken İslam Danişmend-Selçuklu-İlhanlı dönemi, (III) Osmanlı dönemi ve (IV) Cumhuriyet dönemi. Çalışmada, her dönemin öne çıkan yapıları değerlendirilecek ve dönemler arası ilişkilerin anlaşılmasına çabalanacaktır. Kentin yapılı çevre tarihi içerisinde çeşitli sembolik yapılar, savunma yapıları, rekreasyon alanları, toplumsal deneyimlemeler ve imar planları ortaya çıkmıştır. Çalışmanın yöntemi; önde gelen tüm bu yapıların mimari özelliklerini, dönemler arası işlevsel ilişkileri ve kentin yapılı çevresindeki dönemler boyu süren genişlemeyi incelemek ve finalde mimari değerlendirmeler ve eleştiriler sunmaktır. Söz gelimi; bazı önemli noktalarda kentsel ölçekte işlevsel devamlılık dikkat çekmiştir. Geliştirilen imar planları ise, kent merkezindeki silüeti tehdit eden bazı yanlış uygulamaların yolunu açmıştır. Son dönemde geliştirilen rekreasyon çevreleri ise modern şehircilik anlayışı ile örtüşen başarılı uygulamalardır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karacalı, A. O. (2021). Amasya Kentinde Yapılı Çevrenin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(87): 171-189.

*An Evaluation of Historical Development of Built Environment of The City of Amasya, Turkey**

Asst. Prof. Dr. Atlihan Onat Karacali

Istanbul Ayyansaray University, Faculty of Fine Arts and Design and Architecture, Department of Interior Architecture and Environmental Design, Istanbul – TURKEY

Article History

Submitted: 29.10.2020

Accepted: 08.11.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Amasya

Yesilirmak

Built Environment

Physical Environment

Urban History

History of Architecture

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.47231>

Abstract

Aim of this study is to establish a research about the historic phases of the built environment of the city of Amasya, Turkey. For this purpose, first the overall historic and geographic knowledge about Amasya are going to be evaluated, and then, each period is going to be analyzed in detail. For geographic facts, Amasya was built on the narrow valley of the Yesilirmak River. This reality forced city to enlarge on North-South axis, as each East and West sides are occupied by ineligible high mountains. More, central river forced people to build plenty of bridges in each historic period as the city enlarges. In terms of historic facts, on the other hand, four major periods in urban Amasya are determined as follows: (I) Pontus-Rome-Byzantine period, (II) Danismends-Seljukid-Ilkhanid period, (III) Ottoman period, and (IV) Republic era. The prominent buildings of each period will be handled and interperiod relationships are going to be examined. Throughout the urban history of the city, various symbolic landmarks, defensive structures, recreational areas, public experiences, and governmental zone plans were introduced. The method of the study consists of putting forward the design strategy of these important structures and interperiod functional relationships. Architectural evaluations and critics are going to be presented in the final. For example, urban scale functional continuity in various spots are remarkable. However, the development plans had features that threaten the urban composition. Latest installed recreational areas, on the contrary, can be considered as successful modern urban applications.

GİRİŞ

1. Coğrafi ve Tarihsel Veriler

Yeşilirmak; Doğu Karadeniz Dağları'nın, batı yönünde Küre ve Koroğlu Dağlarını oluşturacak şekilde ikiye ayrılmadan önce alçalıp oluşturduğu Canik Dağları arasında bulunduğu yoldan Karadeniz'e ulaşmaktadır (Harita 1). Amasya kenti burada, yüksek kayalıkların arasında oluşan Yeşilirmak vadisi üzerinde kurulmuştur (Şekil 1). Karadeniz'e yaklaşık 80 kilometre uzaklıkta yer alan, yaklaşık 400 metre rakımlı bu vadinin iklimi, Karadeniz iklimi ile karasal iklim arasında bir geçiş niteliğindedir.

Yaklaşık 7500 yıldır yerleşim yeri olarak değerlendirilen Amasya'da Hititler, Pontuslar, Romalılar, Bizanslılar, Danişmendliler, Selçuklular, İlhanlı ve Eretnalıların hüküm sürdüğü bilinmektedir. 14. yüzyıl sonunda Osmanlıların eline geçen kent, şehzade sancağı işlevi de görmüştür. 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Genelgesi'ni imzaladığı yer olmasıyla da tarihte önem arz eden kent, 1923'ten günümüze kadar da Cumhuriyet idaresinde bir vilayet durumundadır. Bu dönemlerin her birinde, kente eklentiler yapılmıştır. Kent zamanla, kale-kent biçiminden açık-kent biçimine evrilmiş (Tanyeli, 1987) ve kalenin bağladığı çekirdekten önce doğu ve batı yönlerine; sonra da kuzeyde Samsun ve güneyde Tokat yönlerine, ırmak yatağını takiben fiziksel gelişme göstermiştir. Farklı yönetimlerde yapılan eklentilerin bir kısmı günümüze gelebilmiştir; bir kısmının varlığı ise kayıtlardan anlaşılabilmektedir.

Harita 1. Kuzey Anadolu Fiziki Haritası

(http://cografyaharita.com/haritalarim/2a_turkiye_fiziki_haritasi.png (18.03.2016))

Şekil 1. Amasya Kent Merkezinin Üç Boyutlu Görünümü

(<https://www.google.com/maps> (Yazar tarafından oluşturulma Tarihi: 01.05.2016))

Ne zaman kurulduğu açıkça kestirilemeyen kent; güncel araştırmalar ile Kalkolitik Çağ'a, MÖ

5500 yıllarına kadar tarihlendirilmektedir (Doğanbaş, 1996: 8). Kalenin ise MÖ 3200'lerde, Bronz Çağı'nda yapıldığı düşünülmektedir (Şekil 2). Anadolu'daki diğer aynı çağ kentlerinin tasarımında olduğu gibi, burada da çevresel denetim ve savunmanın; Harşene Dağı'nın ilk yerleşim yeri olarak seçilmesinde etken oldukları düşünülmektedir (Aktüre, 1981: 110) (Harita 2). Kaleyı, Arap tarihçiler Harşene isimli bir komutana; batılı tarihçiler ise Pontus kralı Mitridat'a mal ederler (Strabon, 1969: 555, 562). Yine antik çağda, kentin Hitit Konfederasyonu'nu oluşturan 13 şehir devletinden biri olduğu bilinmektedir (Hüsameddin, 1986).

Şekil 2. Amasya Kalesi eskizi (Gabriel, 1934)

Harita 2. Kale ve surların konumu

(<https://www.google.com/maps> (Yazar tarafından oluşturulma Tarihi: 01.05.2016))

2. Odak: Amasya'da Kentsel Tarih Dönemleri

Amasya'nın yapılı çevre bağlamında kentsel tarihini dört ana döneme ayırmak mümkündür. Bunlar; İslam öncesi dönem, erken İslam dönemi, Osmanlı dönemi ve cumhuriyet dönemidir.

2.1. İslam Öncesi Dönem

Kentsel tarih açısından değerlendirildiğinde, Amasya'da imar faaliyetinin Pontus döneminde başladığı görülmektedir. MÖ 291'de kent Pontuslar tarafından başkente dönüştürülmüş ve bu dönemde sur içine, kalenin bulunduğu Harşene Dağı'nın güney yamacında Kral Mezarları yapılmıştır (Günaltay, 1987: 189). Kral Mezarları, kaya yüzeyine oyma anıtsal kabir hacimleridir (Şekil 3).

Şekil 3. Kral Mezarları (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Resim/128897,amasya04.png?0> (21.05.2016))

Uzun süren Roma-Mitridat savaşları sonunda kentin MÖ 66 yılında Romalıların eline geçtiği anlaşılmaktadır (Toruk, 2008: 39). Roma egemenliğinin ilk dönemlerinde yaşamış Amasyalı coğrafyacı Strabon, MÖ 7'deki eseri Geographika'da, Pontus yönetimindeki Amasya'yı anlatmaktadır. Roma döneminde kent, zenginleşerek "metropolis" unvanını almıştır (Anderson, Cumort ve Gregoire, 1910: 109). Türk-İslam döneminde Ferhat ve Şirin efsanesine mal edilecek olan Su Kanalı'nın Roma ve Pontus dönemlerinin hangisinde yapılmış olduğu net olarak bilinmemektedir. Romalılar döneminde kesin olarak onarıldığı ise, kentte bulunan bir yazıttan anlaşılmaktadır. Su Kanalı, vadinin diğer tarafındaki Ferhat Dağı'nın eteklerinde, topografik yapıyı izleyerek 18 km boyunca uzanmaktadır (Şekil 4). Bu dönemde, iç kalede günümüze ulaşmamış bir Kral Sarayı'nın da varlığından bahsedilmektedir (Texier, 1882). Roma İmparatorluğu döneminde, sur dışında, Yeşilırmak'ın güney kıyısında bir Ana Tanrıça Tapınağı yapıldığı da kaydedilmektedir (Kuzucular, 1994). İki kıyının ırmak üzerinden ilk ulaşımı olan Alçak Köprü'nün yapımı da Roma dönemine tarihlendirilmektedir (Güzelci, 2012: 50) (Harita 3).

Şekil 4. Su Kanalı (<http://www.amasyakulturturizm.gov.tr/Resim/48940,ferhatsukanali11jpg.png?0> (23.05.2016))

Harita 3. Kentteki Roma dönemi eserlerin konumları (Önceki dönemlerin mimari eklentileri siyah renk ile ifade edilmektedir.) (<https://www.google.com/maps> (Yazar tarafından oluşturulma Tarihi: 01.05.2016))

395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ile Amasya, Bizans'ın payına düşmüştür. Irmak üzerine eklenen Helkis (Hükümet) ve Magdenüs Köprüleri için yine Roma ya da Bizans dönemleri işaret edilmektedir. Bizans döneminde Hristiyanlaşmış olan kentte, sur dışında yapılmış olan Hagios Pakos, Hagios Nikous ve Helene (Endere) Kiliseleri dikkat çekmektedir (Toruk, 2008: 40) (Harita 4). Bu dönemde kentin sur dışındaki kısımlarının, bu kiliseler ve etraflarındaki konutlardan ibaret küçük yerleşimlerden oluştuğu düşünülmektedir. 7. yüzyıla kadar zenginliğini koruyan Bizans Amasya'sında, bu dönemdeki İran ve Arap akınları sonucu devletin zayıflamasına paralel olarak imar

faaliyetlerinin azaldığı kaydedilmektedir (Yinanç, 1944). 8. yüzyılda ise kent, Bizans'ın Armeniakon eyaletinin kalelerinden biri konumunda bulunmaktadır (Gabriel, 1934: 394). Bu devirden sonra Bizans'ın, askeri valilikler olan "thema"lar şeklinde örgütlenmesi ile Amasya da bunlardan biri olmuştur (Honigmann, 1970: 37). Anadolu'ya devam eden Emevî ve Abbasî akınlarından etkilendi ise de; kent, Türklerin Anadolu'ya girişine kadar Bizans'ın elinde kalmıştır.

Harita 4. Kente Bizans döneminde eklenen üç kilisenin konumları (*Önceki dönemlerin mimari eklentileri siyah renk ile ifade edilmektedir.*) (<https://www.google.com/maps> (Yazar tarafından oluşturulma Tarihi: 01.05.2016))

2.2. Erken İslam Dönemi

Türklerin, 1071'deki Malazgirt Savaşı ile Anadolu'ya girmesinden hemen sonra; 1075'te Melik Danişmend, Amasya'yı fethetmiştir (Hüsameddin, 1986: 277) ve burası merkezli Danişmend Devleti kurulmuştur (Turan, 1980: 112-113). Danişmend döneminde öncelikle Helene Kilisesi, Fethiye Camisi'ne dönüştürülmüştür. Bu dönemde yapıldığı bilinen ilk eser ise, kentin kuzeyinde bulunan ve günümüze gelmeyen Enderun Camisi'dir (Toruk, 2008: 41-42). Varlığı kesin olarak bilinen bir diğer Danişmend yapısı ise Yağıbasan Hanı'dır (Hüsameddin, 1986: 160). Bu han, surun Meydan Kapısı'nda, ticaret bölgesi olarak işlevlendirilen kısımda yer almıştır. Yine bu dönemde, ırmağın güneyinde Altıbahçeler ismi ile peyzaj düzenlemesi yapıldığı bilinmektedir (Canik, 2011: 79). Danişmend döneminde ayrıca, Ana Tanrıça Tapınağı'nın bulunduğu yer, namazgâh olarak kullanılmıştır. Bu dönemde başlayan 1. Haçlı Seferi'nde Amasya'ya da girilmiş; kentin sur dışındaki kısmı tahrip edilmiştir. Gerek Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın 1086'daki ölümü, gerekse de Haçlı Seferi etkileri ile Türkler arasında otorite boşluğu oluşmuş; Bizans, Amasya dahil Anadolu'daki birçok yeri geri almıştır (Turan, 1980: 141).

1143'te Sultan I. Mesut'un kenti ele geçirmesiyle Amasya'da Selçuklu dönemi başlamıştır (Turan, 1980: 92-93). Bu dönemde, Sivas merkezli; Amasya, Kayseri, Tokat, Çorum ve Sinop çevrelerini de içine alan Danişmend Vilayeti oluşturulmuştur (Akdağ, 1979: 90-113). Selçukluların; Antalya, Samsun ve Sinop limanlarını denetim altında tutmaları ile Anadolu'da ticaret tekrar canlanmaya başlamış ve Amasya'da imar etkinlikleri hızlanmıştır. Bu dönemde, Meydan Kapısı'ndaki ticaret alanında hamam ve çarşı yapılarının yapıldığı kentte bulunan 1225 tarihli Halifet Gazi vakfiyesinden öğrenilmektedir. Bu dönemde, sur içinde yapıldığı tahmin edilen Beyler Sarayı hakkında da bilgiler

aktarılmaktadır (Toruk, 2008: 43-44). Selçuklu dönemi yapılarından olan Burmalı Minare Camisi de, Sultan 2. Gıyasettin Keyhüsrev zamanında tamamlanmıştır. Kuzey cephesindeki türbe ve minare dışında dikdörtgen ve üç nefli plana sahiptir (Şekil 5) (Amasya Valiliği, 2007). Namazgâh, bu dönemde de musalla olarak kullanılmıştır. Yeşilırmak üzerindeki; ticaret alanını güneydeki peyzaj alanına bağlayan Meydan (İstasyon) Köprüsü (Toruk, 2008: 43-44) ve kuzeydeki Kunç Köprü de yine Selçuklu dönemine tarihlendirilmektedir (Harita 5).,

Şekil 5. Burmalı Minare Camisi (Güzelci, 2012: 51; Gabriel, 1934)

Harita 5. Danişmend ve Selçuk dönemlerindeki başlıca eserlerin kent içindeki konumları (Önceki dönemlerin mimari eklentileri siyah renk ile ifade edilmektedir.) (<https://www.google.com/maps> (Yazar tarafından oluşturulma Tarihi: 01.05.2016))

1243'teki Moğol İstilasından sonra, kentte İlhanlı dönemi başlamıştır. Danişmend Vilayeti, genişletilerek Rum Vilayeti'ne dönüştürülmüş ve yönetimi Seyfettin Torumtay'a verilmiştir (Cahen, 1984: 202). Bugün de Amasya'daki en görkemli tarihi eserlerden olan Gökmedrese Camisi, Torumtay Türbesi ve Bimârhane'nin yapıları da bu döneme rastlamaktadır. Gökmedrese'nin, 1266 tarihli vakfiyesinden, bu tarihte Torumtay tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 6). Gökmedrese'nin kuzeyinde bulunan ve kareye yakın dikdörtgen planı ile Anadolu'daki diğer türbelerden farklılaşan Torumtay Türbesi'nin kitabesinde ise 1278 tarihi belirtilmektedir. Bimârhane ise İlhanlı hükümdarlarından Olcaytu'nun eşi İldus Hatun adına 1308'de yaptırılmıştır (Şekil 7) (Toruk, 2008: 44). Öğrencilere tıp eğitimi verildiği için Bimârhane'nin adı Darüşşifa Medresesi olarak da geçmektedir. Osmanlı döneminde yaşamış Amasyalı hekim Sabuncuoğlu Şerafeddin de burada görev yapmıştır. Yine İlhanlı döneminde Alçak Köprü yakınlarında yapılan fakat günümüze gelemeyen bir Mevlevihane yapısından bahsedilmektedir (Harita 6). 1341 yılında Eretna Beyliği yönetimine geçen Amasya kentine, bu dönemde sayıca az yapı eklenmiştir (Toruk, 2008: 45).

Şekil 6. Gökmedrese Camisi (<http://suffagah.com/wp-content/uploads/2015/01/amasyada-gezilecek-yerler-gok-medrese-2.jpg> (01.05.2016) ve <http://web.iyte.edu.tr/arch/restoration/TURKCE/arastirma-anadoluselcukluanit.htm> (01.05.2016))

Şekil 7. Bimârthane (http://www.geziclubu.com/FileUpload/ds18140/File/img_0542.jpg (01.05.2016) ve http://images.slideplayer.biz.tr/10/2730491/slides/slide_27.jpg (01.05.2016))

Harita 6. Moğol dönemindeki eserlerin kent içindeki konumları (*Önceki dönemlerin mimari eklentileri siyah renk ile ifade edilmektedir.*) (<https://www.google.com/maps> (Yazar tarafından oluşturulma Tarihi: 01.05.2016))

2.3. Osmanlı Dönemi

14. yüzyıl sonunda kent Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kentin kesin fetih tarihi bilinmemekle birlikte, farklı kaynaklarda 1387 ile 1393 yılları arasında değişen tarihler verilmektedir (Toruk, 2008: 46). Kentin, 15. yüzyılda öne çıkan yönü siyasi kimliğidir. Fethinden sonra şehzade sancağı yapılan Amasya'da, aralarında Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim'in de bulundukları padişahlar yetişmiştir. Amasya'da bu dönemde, Türk-İslam Anadolu'sunun bir geleneği olarak, kişi adları taşıyan yerleşimler görülmektedir. Bu yerleşimler; önemli kişilerin adına yapılan camiler ve çevrelerindeki konutlardan oluşmakta, zamanla da mahalleye dönüşmektedir. Bu düzenin Amasya'daki

örneklerinden iki tanesi önem taşımaktadır. Bunlar; 1417 yılında kentin kuzeydoğusuna yapılan Beyazıd Paşa Camisi (Şekil 8) ve 1436 yılında güneydoğu yönüne yapılan Yörgüç Paşa Camisi'dir (Toruk, 2008: 47). Bunların konumlarının kasıtlı olarak seçildiği; böylelikle şehrin iki ucundaki girişlerinin denetim altında tutulmak istendiği düşünülmektedir. 1486 yılında ise, ırmağın güney yakasında, Amasya'da dönemin en önemli eseri olarak, Sultan II. Beyazıd Külliyesi yapılmıştır (Şekil 9). Cami, medrese, imaret, tabhane, mektep (Toruk, 2008: 50), türbe, şadırvan ve çeşmeden (Amasya Valiliği, 2007) oluşan külliyenin yerinin; kentin önceki dönemlerinde Ana Tanrıça Tapınağı, namazgâh ve musalla olarak kullanılan alan olması dikkat çekicidir. 1489 yılında da kente, II. Beyazıd'ın kapı ağası Hüseyin Ağa tarafından Büyük Kapı Ağası Medresesi eklenmiştir (Şekil 10). Sekizgen plan tipinin Osmanlı'daki ilk örneği olan yapının ileride İstanbul'da yapacağı Rüstem Paşa Medresesi'nde Sinan'a esin kaynağı olduğu düşünülmektedir (Ahunbay, 1988: 269). 16. yüzyılda ise, ticaret yollarındaki hareketlilik sonucu ticari kimliğiyle de öne çıkan kentte, Taş Han ve varlıkları kaynaklardan bilinen Rıdvan Han ve Kapan Han yapılmıştır. Öyle ki, 16. yüzyılda Amasya, Anadolu'nun en gelişmiş kentlerinden biridir. Bu dönemde şehzade sancağı usulünün sona ermesi ile gözden düşen kentte, 17. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında durağan bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemlerde kentin nüfusunda ve fiziksel yapısında artış görülmemektedir (Toruk, 2008: 53) (Harita 7).

Kente Osmanlı döneminde yapılan eklentilerden önemli bir tanesi de Yalıboyu Evleri'dir (Şekil 11). Yalıboyu Evleri; kentin çekirdeğinde, Harşene Dağı ile Yeşilirmak arasında kalan dar uzun arazilerde, ortasında avlu oluşturacak şekilde harem ve selamlık birimlerinin iki ayrı kütle şeklinde çözüldüğü, Geleneksel Türk Evi örneği olan konutlardır (Şekil 12). Bunların; şehzadelerle birlikte kente gelen ve bir anlamda sürgün hayatı yaşayan valide ve paşaların İstanbul özlemleri sonucu, ırmakla aktif ilişkili şekilde çözümlendiği düşünülmektedir (Amasya Kültür ve Turizm Dergisi, 2012: 46). Kentin; aralarında deprem, ırmak taşkını ve yangınların olduğu sayısız afet atlattığı düşünüldüğünde, günümüze ulaşabilen Yalıboyu Evleri'nin 19. Yüzyılda yapıldıkları sonucuna ulaşılmaktadır.

Şekil 8. Beyazıd Paşa Camisi

(<https://ssl.panoramio.com/photo/84114744> (25.05.2016), Goodwin, 2012: 97)

Şekil 9. Sultan II Beyazıd Külliyesi

(<http://www.2janturizm.com.tr/admin/images/turresim/f3194e2b51a67199d1dfa0abe4b814f356b>
(25.05.2016), Seçkin ve Türkoğlu, 2006: 21)

Şekil 10. Büyük Kapı Ağası Medresesi (<http://suffagah.com/amasyada-gezilmesi-gereken-12-yer> (25.05.2016) ve <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c24/c240215.pdf> (25.05.2016))

Harita 7. Başlıca Osmanlı dönemi eserlerinin kentteki konumları (*Önceki dönemlerin mimari eklentileri siyah renk ile ifade edilmektedir.*) (<https://www.google.com/maps> (Yazar tarafından oluşturulma Tarihi: 01.05.2016))

Şekil 11. Yalıbozu Evleri (<http://www.amasya.bel.tr/icerik/464/1579/amasya-evleri.aspx> (10.03.2016))

Şekil 12. Karakteristik Yalıbozu Evi Kesiti (Bechhoefer ve Yalçın, 1991)

2.4. Cumhuriyet Dönemi

Amasya'nın durağan görünümü 20. yüzyılda değişmiştir. 19 Haziran 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Genelgesi'ni burada imzalamış olması önem arz etmektedir. 1924'teki Vilayetler Kanunu ile il statüsü kazanan Amasya'da; cumhuriyetin ilk yılları, yeni rejime adaptasyonun gerektirdiği binaların eklenmesi ile geçilmiştir. Bunlardan 1923'te yapılan belediye, 1926'da yapılan adliye ve 1927'de yapılan gar binaları günümüze ulaşmıştır (Canik, 2011: 83). Amasya için ilk imar planı 1945'te hazırlanmıştır. Bu imar planına göre, Yeşilirmak'ın güney yakası boyunca Ziya Paşa Bulvarı yapılmış; külliye ve diğer kentsel merkezler arasında bağlantı aksı oluşturulmuştur. 1948'te Helvacı Köyü, Helvacı Mahallesi'ne

dönüştürülmüştür. 1950’de Orman Bölge Müdürlüğü’nün kurulması ile Ayvasıl Bağları; yine 1950’de Er Eğitim Tugayı’nın kurulması ile de Orman ve Yazı Bağları imara açılarak kente katılmışlardır (Şenol, 2014: 231) (Harita 8). 1954’te yapılan Yavuz Selim Kent Meydanı, bir kentsel açık mekan çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır (Canik, 2011: 83). 1981’deki imar planıyla da İltekin, Bahçeleriçi ve Kirazlıdere bağları imara açılmıştır (Harita 9). 1990’dan sonra ise kentin kuzeyindeki Göllü Bağları imara açılmıştır (Şenol, 2014: 232-238).

Harita 8. 1948-1950’de kentin genişlemesi ile eklenen çevresel mahalleler (Önceki dönemlerin yapısal yerleşimi siyah renk ile ifade edilmektedir.) (<https://www.google.com/maps> (Yazar tarafından oluşturulma Tarihi: 01.05.2016))

Harita 9. 1981 imar planı ile kentin genişlemesi sonucu eklenen merkezi mahaller (Önceki dönemlerin mahalleleri siyah renk ile ifade edilmektedir.) (<https://www.google.com/maps> (Yazar tarafından oluşturulma Tarihi: 01.05.2016))

Sayırsız afet atlatması ve geleneksel yapıların turistik amaçlara göre düzenlenmesi gibi durumlar karşısında kentin geleneksel dokusunu korumak için atılmış ilk adım Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından 1979 yılında çıkarılan kararla kentsel sit alanlarının tescil edilmesidir (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararları, 1999). Aynı kurul; 1981 yılında “Amasya Tarihi-Kentsel Sit Alanları Geçiş Dönemi Koruma Plan Kararları”nı almıştır. Son olarak, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu; 1992 yılında aldığı karar ile daha önceki kararlarda tek başlıkta ele alınan eserleri, sivil ve anıtsal olarak gruplandırmıştır (Yalçın, 1997: 22-30). 1994 yılında “Yalıboyu Evleri Koruma Projesi (YABEP)” ve 1996 yılında “Amasya Kültür ve Tabiat varlıklarını Koruma Vakfı (AKTAV)” kurulmuştur (Türkoğlu, 2006: 34). Sonuçta; kentte valilik, belediye, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların örgütlendiği bir koruma anlayışı modeli oturtulmaya çalışılmaktadır. 2000 sonrası, bu anlayışla ve yeni yüzyılın getirdiği gereksinimlerle; Yeşilirmak’ın güney kıyısı doldurularak rekreasyon amaçlı Yalıboyu Sahil Promenadı yapılmıştır (Şekil 13). Bunun devamı niteliğinde de, ırmağın kuzeye yöneldiği kısmın doğusuna da Pirinççi Promenadı eklenmiştir (Harita 10).

Şekil 13. Yalıboyu Sahil Promenadı

(<http://kendingez.com/tarih-kokulu-kent-amasya-gezi-yazisi> (27.04.2016))

Harita 10. Amasya kent merkezinin günümüzdeki görünümü
(<https://www.google.com/maps> (Yazar tarafından oluşturulma Tarihi: 01.05.2016))

SONUÇ VE ÖNERİLER

Genel bir değerlendirme için, Amasya'nın kentsel tarihini dört kısma ayırmak mümkündür. Bunlar; Türk öncesi Pontus-Roma-Bizans dönemi, Danişmend-Selçuklu-Moğol (İlhanlı ve Eretna) tarihlerini içeren erken Türk (Moğol dâhil)-İslam dönemi, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemidir. Bunlardan Türk öncesi dönemde (I) yerleşim büyük oranda sur içinde; yukarı kale ve ırmağa yakın konumdaki aşağı kale bölgelerindedir. Meydan Kapısı önünün ticaret alanı olarak kullanımının bu dönemde başladığı düşünülmektedir. Sur dışındaki yerleşimler de kiliselerin etrafında gelişmiş olmakla birlikte çok merkezli, dağınık ve kentsel dokuda ihmal edilebilir ölçektedir. Erken Türk-İslam döneminde (II), Türk yönetiminin sağlamlaşması ve güvenliğinin sağlanması ile birlikte kentte sur dışına taşmaya başlamış ve kale-kent durumundan açık-kent durumuna evrilmiştir. Türk döneminde de ilk sur dışı yerleşimler ibadet yapıları çevresinde çok merkezli biçimde başlamış; zamanla her bir birimin genişlemesi ile aralarındaki boşluklar kapanmıştır. Öyle ki kentte Osmanlı dönemi (III) başlarken; Fethiye Camisi çevresi, kuzeyde Bimârthane-Kunç Köprü-Enderun Camisi çevreleri ve güneybatıda Meydan Kapısı ticaret alanı-Meydan Köprüsü-Altıbahçeler-Gökmedrese çevreleri olmak üzere üç merkez vardır. Osmanlı döneminin en önemli eseri olan Sultan II. Beyazdî Külliyesi hem bu üç merkezi birleştirici kimlikte bir alanda yapılmış hem de ölçeği ve işlevi ile bu merkezleri bağlayıcı bir yeni ana merkez oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminin (IV) ise başları yeni rejime adaptasyon ile geçmiş; daha sonra geliştirilen imar planları ile kent gitgide genişlemiş ve merkezler arası ana dolaşım aksları tanımlanmıştır. 21. yüzyılın başında da güncel gereksinimlerin karşılayacak şekilde rekreasyon alanlarının kente eklenmesi gerçekleşmiştir.

Kentsel tarih üzerinden yapılan tüm bu bütünsel okumaların ışığında, kentteki yapı çevrenin tarihsel gelişimi üzerine değerlendirmeler, eleştirmeler ve öneriler yapmak mümkündür. Meydan Kapısı çevresinin her dönemde ticaret alanı olarak değerlendirildiğini görmek mümkündür. Ayrıca, ırmağın güneyinde, kale ve surların oluşturduğu çekirdeğin karşısında kalan alanın; farklı dönemlerde Ana tapınak, namazgâh, musalla ve külliye olarak kullanımı okunarak kentsel ölçekte işlevsel süreklilik odaklı bir çıkarım yapılabilir. İmar planları ile gerek ırmak kenarında çok katlı yapılara izin verilerek kentsel silüetin zedelenmesi; gerekse de kent çevresindeki tarım alanları ve bağların imara açılması ise eleştirilebilir durumdadır. Geçmişte alınan kararlarda; sadece kentin güneydoğusunda Fethiye Camisi ile Ferhat Dağı arasında ve ayrıca ticaret alanının kuzeybatısında kalan bölgeler gibi kentsel silüete doğrudan katılmayan bölgelerde çok katlı yapılara izin verilerek;

gerek çok kalabalık olmayan mevcut nüfusun konut ihtiyacı, gerekse de geleceğe yönelik olası nüfus artışının getireceği gereksinimler denetim altına alınabilirdi. Böylece, hem konut sorununa uzun vadeli çözüm üretilmiş olur, hem de ırmak etrafındaki yapıları çevre dokusunun bozulması engellenebilirdi. Son dönemde kentin çekirdeğinde oluşturulan rekreasyon alanları ise onaylanabilir durumdadır. Bu promenadlar; Yeşilırmak, köprüler, Yalıboyu Evleri'nin bütünleşik silueti, bu kurgunun arkasında bir doku oluşturan Kral Mezarları ve tepedeki kaleden oluşan ve kent tarihinin tüm dönemlerinden izler taşıyan çok katmanlı kompozisyonun izlenebilir ve değerlendirilebilir olmasını sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z. (1988) Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları, Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri (nşr. Sadi Bayram), İstanbul
- Akdağ, M. (1979) Türkiye'nin İktisâdî ve İctimâî Tarihi I, İstanbul
- Aktüre, S. (1981) 19.yy Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara
- Amasya Kültür ve Turizm Dergisi, (2012) 1. sayı, Haziran-Temmuz 2012, Renkli Kalem Medya Grubu Amasya Valiliği. (2007) Amasya Kültür Envanterleri, Uyum Ajans, Ankara
- Anderson, J.G.C.; Cumort, F.; Grecoire, H. (1910) Studia Pontica, III, Recueil Des Incriptions Grecques Et Latines Du Pont Et De L'Armenie, Brüksel
- Bechoefer, W. ve Yalçın, A. K. (1991) Amasya, Turkey: Lessons In Urbanity. MIMAR 40: Architecture in Development, London: Concept Media
- Cahen, C. (1984) Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çeviri: Moran, Y., İstanbul
- Canik, G. (2011) Amasya Yeşilırmak Nehri Kıyısı Peyzaj Tasarımının İrdelenmesi: Yalıboyu ve Pirinççi Promenadı Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ FBE, İstanbul
- Doğanbaş, M. (1996) Amasya Evleri, Doğu Matbaa, Ankara
- Gabriel, A.L. (1934) Monuments Turcs d'Anatolia, Cilt II, Paris
- Günaltay, Ş. (1987) Yakın Şark, TTK Yayınları, Ankara
- Güzceli, O. (2012) Amasya Yalıboyu Evleri Üzerine Bir Biçim Grameri Çalışması, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ FBE, İstanbul
- Honigmann, E. (1970) Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, Çeviri: Işıltan, F., İstanbul
- Hüsameddin, A.H. (1986) Amasya Tarihi, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara
- Kuzucular, K. (1994) Amasya Kentinin Fiziksel Yapısının Tarihsel Gelişimi, Doktora Tezi, İTÜ FBE, İstanbul
- Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararları, (1999) Kültür Bakanlığı, Ankara
- Seçkin ve Türkoğlu, (2006) Amasya Tarihi Kent Merkezi Açık Mekanlarının Kullanım Analizi, İTÜ Dergisi, Cilt 5, Sayı 1
- Strabon. (1969) Geographica, Çeviri: Pekman, A., XII, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
- Şenol, E. (2014) Amasya Kentinin Cumhuriyet Dönemi Mekânsal Gelişimi Ve Tarım Alanlarının Amaç Dışı Kullanımı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:7, Sayı:30
- Tanyeli, U. (1987) Anadolu -Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. Yy), Doktora Tezi, İTÜ FBE, İstanbul
- Texier, C. (1882) Asie Mineure Description Geographiqui et Archeologue des Provinces et de villes de la Chersonnese d Asie, Typoqrphie de Firmin Didot Frères, Fils et C., Editeurs de L'Institut de France, Paris
- Toruk, F. (2008) Amasya Kent Dokusunun Fiziksel Gelişimi, Vakıflar Dergisi, Sayı: 31, 2008
- Turan, O. (1980) Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul
- Türkoğlu, E. (2006) Amasya İli, Hatuniye Mahallesi Geleneksel Yerleşim Dokusunun Analizi,

Değerlendirilmesi Ve Koruma Geliştirme Önerisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara

Yalçın, A. K. (1997). Amasya Geleneksel Kent Dokusu, Amasya Koruma Amaçlı İmar Planı Araştırma ve Analiz Çalışmaları, Amasya

Yinanç, M. H. (1944) Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul

İnternet Kaynakları

http://cografyaharita.com/haritalarim/2a_turkiye_fiziki_haritasi.png (18.03.2016)

<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Resim/128897,amasya04.png?0> (21.05.2016)

<http://www.amasyakulturturizm.gov.tr/Resim/48940,ferhatsukanali11jpg.png?0> (23.05.2016)

<http://suffagah.com/wp-content/uploads/2015/01/amasyada-gezilecek-yerler-gok-medrese-2.jpg> (01.05.2016)

<http://web.iyte.edu.tr/arch/restoration/TURKCE/arastirma-anadoluselcukluanit.htm> (01.05.2016)

http://www.geziklubu.com/FileUpload/ds18140/File/img_0542.jpg (01.05.2016)

http://images.slideplayer.biz.tr/10/2730491/slides/slide_27.jpg (01.05.2016)

<https://ssl.panoramio.com/photo/84114744> (25.05.2016)

<http://www.2janturizm.com.tr/admin/images/turresim/f3194e2b51a67199d1dfa0abe4b814f356b> (25.05.2016)

<http://suffagah.com/amasyada-gezilmesi-gereken-12-yer> (25.05.2016)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c24/c240215.pdf> (25.05.2016)

<http://www.amasya.bel.tr/icerik/464/1579/amasya-evleri.aspx> (10.03.2016)

<http://kendingez.com/tarih-kokulu-kent-amasya-gezi-yazisi> (27.04.2016)

<https://www.google.com/earth> (Yazar tarafından oluşturulma Tarihi: 01.05.2016)

<https://www.google.com/maps> (Yazar tarafından oluşturulma Tarihi: 01.05.2016)